DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2026-2-139-33
УДК 37.091.33:004.77:355.58

Порядченко Леся Анатоліївна[1]
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Лутченко Олександр Андрійович[2]
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти ОПП «Захист України»
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА МЕДІАБЕЗПЕКИ УЧНІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження проблеми формування інформаційної та медіабезпеки учнів у сучасному освітньому середовищі. Актуальність теми зумовлена стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, зростанням інформаційних загроз, поширенням дезінформації, фейкових новин, маніпулятивних медіатехнологій та кіберризиків, що безпосередньо впливають на формування світогляду учнівської молоді. У роботі проаналізовано сутність понять «інформаційна безпека» та «медіабезпека», визначено їх місце в структурі сучасної освіти. Обґрунтовано необхідність формування медіаграмотності як ключової компетентності особистості в умовах інформаційного суспільства. Розкрито педагогічні умови формування інформаційної та медіабезпеки учнів, зокрема інтеграцію медіаосвіти в навчальний процес, використання інтерактивних методів навчання, розвиток критичного мислення та цифрової грамотності. Визначено роль навчальних дисциплін, зокрема предмета «Захист України», у формуванні навичок протидії інформаційним загрозам. Доведено, що системне впровадження медіаосвітніх технологій сприяє підвищенню рівня інформаційної культури учнів, розвитку їх аналітичних здібностей та формуванню відповідальної поведінки в цифровому середовищі.

Ключові слова: інформаційна безпека, медіабезпека, медіаграмотність, учні, цифрова освіта, критичне мислення, інформаційне середовище, кібербезпека, дезінформація.

Lesya Poryadchenko
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor
Mykhailo Drahomanov State University of Ukraine
Oleksandr Lutchenko
Master's Student, Educational Program "Defense of Ukraine"
Mykhailo Drahomanov State University of Ukraine

FORMATION OF INFORMATION AND MEDIA SECURITY OF STUDENTS IN THE MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Summary. The article examines the problem of forming students' information and media security in the modern educational environment. The relevance of the study is determined by the rapid development of digital technologies, the intensification of information flows, and the growing influence of media content on the worldview, values, and behavioral patterns of young people. In such conditions, students are increasingly exposed to various risks, including disinformation, manipulative media technologies, cyberbullying, and other forms of negative informational influence that affect their cognitive and emotional development. The paper analyzes the concepts of information security and media security and clarifies their role in the structure of contemporary education. Particular attention is paid to media literacy as a key competence that enables students to critically perceive, analyze, and evaluate information, identify unreliable sources, verify facts, and use digital content responsibly. The authors identify the main pedagogical conditions for the effective formation of media security, including the integration of media education into different academic subjects, the use of interactive and practice-oriented teaching methods, and the systematic development of critical thinking, digital competence, and information culture. The results of an empirical study conducted among senior school students are presented. They demonstrate a high level of involvement in the digital environment combined with insufficient ability to critically assess information and resist manipulative influences. The role of the subject "Defense of Ukraine" as an important platform for developing students' ability to counter information threats, propaganda, and misinformation in modern conditions is also emphasized. It is concluded that a systematic and integrated approach to media education contributes to the development of analytical thinking, responsible behavior, and resilience to disinformation in the digital environment, as well as to the formation of students' readiness for safe and conscious interaction with media.

Keywords: information security, media security, media literacy, students, digital education, critical thinking, cyber security, disinformation.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку суспільства характеризується домінуванням інформаційних технологій та цифрових комунікацій, що зумовлює фундаментальну трансформацію освітнього простору як в Україні так і за кордоном. Разом із позитивними можливостями безперешкодного доступу до глобальних знань стрімко зростає кількість

[1] ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8596-8907
[2] ORCID: https://orcid.org/0009-0004-6467-2217

© Порядченко Л.А., Лутченко О.А., 2026

ризиків, пов'язаних із поширенням дезінформації, маніпулятивного контенту, кібербулінгу та агресивного інформаційно-психологічного впливу на сучасне суспільство. Особливої актуальності проблема набуває в контексті гібридних загроз та ведення інформаційних воєн [10], де цифрові платформи стають інструментами маніпуляції свідомістю та дестабілізації суспільних цінностей. Особливо вразливою групою є саме учнівська молодь, яка, попри високу активність у цифровому середовищі, часто не володіє достатнім рівнем навичок критичного аналізу інформації та розпізнавання прихованих пропагандистських наративів. В умовах динамічних змін медіаландшафту традиційні підходи до навчання виявляються недостатніми для захисту ментального здоров'я та формування стійкої світоглядної позиції школярів. Це зумовлює гостру необхідність формування інформаційної та медіабезпеки не лише як прикладної навички, а як невід'ємної складової сучасного освітнього процесу, що є ключовим чинником забезпечення персональної, соціальної та національної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування медіаграмотності та забезпечення інформаційної безпеки особистості перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, що зумовлено трансформацією глобального інформаційного простору [6].

Зокрема, О. Волошенюк [1] розглядає медіаосвіту як стратегічний інструмент формування критичного мислення, наголошуючи на важливості розвитку вмінь деконструювати медіатексти та розпізнавати приховані механізми впливу. У її працях підкреслюється, що медіаграмотність є не лише технічною навичкою, а й фундаментальною частиною громадянської освіти в демократичному суспільстві [7; 8].

Вагомий внесок у дослідження психологічних аспектів взаємодії особистості з медіасередовищем зробила Л. Найдьонова [2], яка визначає медіакультуру як складне соціально-психологічне новоутворення. Дослідниця акцентує увагу на необхідності захисту психічного здоров'я учнів від негативних інформаційних впливів та розвитку здатності до свідомого відбору контенту.

Теоретичні основи медіаосвіти та методологію її впровадження в освітній процес детально аналізує В. Іванов [3]. Автор обґрунтовує важливість системного підходу до навчання медіаграмотності як ключової компетентності, що забезпечує ефективне функціонування людини в умовах інформаційного суспільства.

У контексті міжнародного досвіду особливої ваги набувають дослідження S. Livingstone [5], яка розширює поняття медіаграмотності через концепцію цифрової стійкості (digital resilience). Науковиця доводить, що замість простого обмеження доступу до технологій, освіта має зосереджуватися на здатності учнів самостійно долати цифрові ризики та відновлюватися після негативного онлайн-досвіду.

Питання державної стратегії та нормативного регулювання цієї сфери відображені у Концепції впровадження медіаосвіти в Україні [4], де визначено пріоритетні напрями інтеграції медіаграмотності в усі рівні загальної середньої освіти.

Водночас, попри наявність ґрунтовних теоретичних напрацювань, питання комплексного формування медіабезпеки учнів у межах конкретних навчальних дисциплін, зокрема через інтеграцію з військово-патріотичним вихованням в рамках вивчення предмету «Захист України», потребує подальшого поглибленого вивчення, особливо в умовах воєнного стану та стрімкої цифровізації.

До цього часу залишається нерозв'язаним питання використання конкретних методик інтеграції елементів медіабезпеки у зміст профільного навчання. Більшість наявних підходів мають загальногуманітарний характер і не враховують специфіку військово-патріотичного виховання у формуванні медіаграмотності учнів. Також потребує деталізації перелік практичних інструментів для формування цифрової стійкості (digital resilience) учнів, які б дозволяли не лише розпізнавати фейки, а й протидіяти кіберзагрозам та цілеспрямованим психологічним операціям (ІПСО) в умовах реального часу. Відсутність чітко визначених критеріїв та показників сформованості медіабезпеки саме як компонента особистої безпеки учня в свою чергу ускладнює моніторинг ефективності освітнього процесу. Також на сьогодні недостатньо досліджено вплив новітніх технологій, таких як генеративний штучний інтелект та дипфейків, на інформаційне середовище закладу освіти та способи підготовки учнів до критичної взаємодії з ними.

Саме необхідність розробки практичних рекомендацій щодо формування медіабезпеки учнів через інтегровані підходи у сучасному освітньому просторі визначила напрям нашого дослідження.

Головною **метою статті** є теоретичне обґрунтування та визначення педагогічних умов формування інформаційної та медіабезпеки учнів у сучасному освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення рівня медіаграмотності та усвідомлення інформаційних загроз сучасними підлітками, нами було проведено анонімне опитування серед учнів старших класів. В анкетуванні взяли участь 120 респондентів. Результати продемонстрували глибоку інтеграцію молоді в цифрове середовище за одночасної низької здатності до критичного аналізу контенту.

Так, аналіз відповідей опитуваних на запитання «Скільки часу ви проводите в соціальних мережах щодня?» показав, що понад 65% учнів перебувають онлайн більше 5 годин. При цьому ключовими джерелами новин для 82% респондентів є Telegram-канали та TikTok, які характеризуються високою швидкістю поширення неперевіреної інформації.

Відповідаючи на запитання «Чи стикалися ви з фейковими новинами протягом останнього місяця?», 78% старшокласників відповіли ствердно. Проте лише 12% опитаних зазначили, що намагалися самостійно перевірити достовірність отриманої інформації. Більшість (64%) сприймає новини на віру, якщо вони опубліковані в популярних серед молоді пабліках.

Щодо безпеки учнів перебування в мережі, то результати виявилися досить тривожними. Так, 45% з них отримували повідомлення від незнайомців із підозрілими посиланнями або пропозиціями легкого заробітку. 30% стикалися з проявами кібербулінгу як свідки або жертви. І тільки 22% респондентів використовують двофакторну автентифікацію для захисту своїх персональних акаунтів.

Важливим показником є те, що 85% опитаних учнів усвідомлюють недостатність власних знань для захисту від маніпуляцій та виявляють інтерес до вивчення тем інформаційної війни та кібергігієни в межах предмета «Захист України». Основні результати аналізу анонімного анкетування учнів представлено на рис. 1.

Аналіз результатів дозволяє зробити висновок про наявність суттєвого розриву між технічною вправністю учнів у користуванні гаджетами та їхньою аналітичною беззахисністю перед складними медіатехнологіями. Це підтверджує нашу гіпотезу про необхідність впровадження спеціалізованого методичного інструментарію, представленого в основній частині роботи.

Отже, зважаючи на результати проведеного анкетування, проблема формування інформаційної та медіабезпеки учнів у сучасному освітньому просторі вимагає переходу від фрагментарних заходів до системної педагогічної стратегії. В умовах цифрового суспільства медіабезпека розглядається нами не просто як стан захищеності, а як динамічна здатність особистості свідомо взаємодіяти з інформаційними потоками.

Важливим теоретичним підґрунтям формування медіаграмотності учнів є концепція цифрової стійкості (digital resilience), запропонована С. Лівінгстон [5]. На відміну від стратегії «уникання ризиків», цей підхід передбачає активне навчання учня тому, як розпізнавати небезпеку, ефективно на неї реагувати та мінімізувати шкоду без відмови від використання цифрових можливостей.

У структурі медіабезпеки учня ми виділяємо чотири взаємопов'язані компоненти, які мають стати цільовими орієнтирами в процесі навчання: *когнітивний компонент* провіщає отримання знань учнями про закономірності функціонування медіа, алгоритми роботи соціальних мереж, розуміння природи фейків та маніпулятивних технологій [9]; *аксіологічний (ціннісний) компонент* формує критичне ставлення учнів до отриманої інформації, усвідомлення ними етичних норм цифрової комунікації та відповідальності за поширення контенту. *Діяльнісний компонент* передбачає володіння інструментами перевірки фактів (фактчекінг), навичками налаштування приватності та захисту персональних даних. *Психологічний компонент* окреслює вплив на емоційний інтелект учасників освітнього процесу, їх здатність протидіяти кібербулінгу та зберігати психологічну стійкість у ситуаціях інформаційного тиску.

Для ефективного формування вищезазначених компонентів у закладах загальної середньої освіти на нашу думку мають бути реалізовані наступні умови: по-перше, медіабезпека не повинна обмежуватися уроками інформатики. Вона має стати «наскрізною лінією» всього освітнього процесу. Наприклад, на уроках історії має відбуватися аналіз історичних маніпуляцій, на уроках мови – дослідження мови ворожнечі, що дасть можливість учням побачити багатоаспектність медіаконтенту. По друге, в освітньому процесі необхідним є використання спеціалізованих онлайн-тренажерів, різноманітних ігор-симуляторів таких, як «Bad News» або «Медіазнайка», які дозволяють у безпечному режимі проживати ситуації вибору в цифровому світі. По-третє, сучасний вчитель має виступати не як єдине джерело істини, а як експерт, який навчає

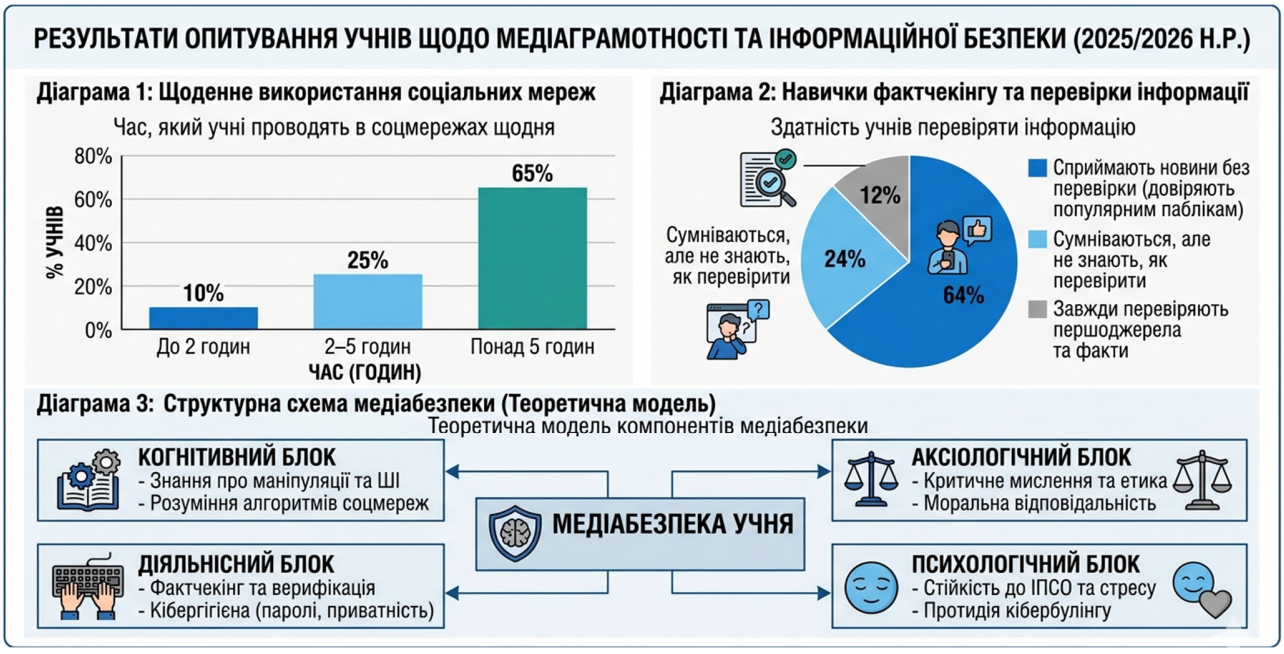


Рис. 1. Результати емпіричного дослідження медіакомпетентності старшокласників

Джерело: авторське дослідження

цифрове покоління методам пошуку та верифікації інформації.

На нашу думку в контексті сучасних інформаційних загроз саме навчальний предмет «Захист України» набуває виключно нового змісту, де інформаційний фронт є не менш важливим за фізичний. Тож ми пропонуємо практичну складову цієї дисципліни щодо формування медіаграмотності учасників освітнього процесу реалізувати через наступні тематичні блоки:

Протидія дезінформації та ІПСО. Учні мають опанувати алгоритм швидкої перевірки новини (Rule of Three), який полягає у пошуку першоджерела інформації. Вони мають визначити відповідь на питання: «Чи є посилання на офіційний орган, свідка або авторитетну агенцію?» Наступним кроком є аналіз емоційного забарвлення інформації через використання капслоку, знаків оклику, закликів до паніки тощо. В цьому випадку має бути застосований зворотний пошук зображень шляхом перевірки фото на предмет редагування або використання з інших подій.

Кібербезпека та гігієна в мережі. У межах практичних занять відпрацьовуються навички створення «сильних» паролів та використання менеджерів паролів, розпізнавання фішингових листів та посилань, налаштування двофакторної автентифікації на всіх особистих пристроях та розуміння «цифрового сліду» – визначення того, як інформація, опублікована сьогодні, може вплинути на майбутню кар'єру або безпеку через 10 років.

Психологічна стійкість у медіапросторі. Обговорення феномену «ехо-камер» та «інформаційних бульбашок». Учні мають усвідомити, як алгоритми соціальних мереж, тактих як TikTok, YouTube та Instagram підбирають контент, що лише підтверджує їхні наявні погляди, обмежуючи критичне сприйняття дійсності.

Для кращої обізнаності учнів у визначенні фейкової та дезінформації нами було проведено аналіз основних ознак істинної та хибної інформації, та подано в таблиці 1.

Аналіз наведених у таблиці 1 критеріїв дозволяє учням розробити власну стратегію інформаційної гігієни. Зокрема, ідентифікація хоча б двох ознак із правого стовпця має стати сигналом для критичного перегляду повідомлення та його додаткової перевірки за допомогою інструментів фактчекінгу.

Для активізації пізнавальної діяльності учнів ми пропонуємо впровадження наступних ***методів***: *метод «Шість капелюхів мислення» Е. де Боно***,** який може бути використаний для аналізу резонансної новини, де білий капелюх – лише факти; червоний – емоції, які викликає новина; чорний – критичний аналіз ризиків; жовтий – переваги; зелений – творчі ідеї щодо поширення; синій – підсумки. *Метод створення медіапродукту (проєктна діяльність)* полягає в тому, що учням пропонується створити власний «фейк» у закритому колі. Цей метод дає можливість зрозуміти механіку маніпуляції «зсередини», що формує стійкий імунітет до подібних технологій у майбутньому. *Метод дискусійних гойдалок* полягає в обговоренні етичних дилем, наприклад: «Чи мають соціальні мережі право на цензуру?».

На сучасному етапі розвитку освіти фундаментальним викликом для формування медіабезпеки учнів також стало стрімке впровадження технологій *генеративного штучного інтелекту (Generative AI)* та великих мовних моделей (LLMs). ШІ перестав бути футуристичною концепцією і перетворився на повсякденний інструмент, який докорінно змінює ландшафт інформаційних загроз [9; 10].

Сучасні технології штучного інтелекту створюють нові виклики для інформаційної безпеки. Зокрема, поширення дипфейків ускладнює розпізнавання достовірного візуального контенту. Крім того, автоматизоване створення текстів

Таблиця 1

Порівняльна характеристика ознак достовірної та маніпулятивної інформації

Критерій порівняння	Достовірна (верифікована) інформація	Маніпулятивна інформація (фейки, пропаганда)
Джерело походження	Чітко ідентифіковане: офіційні органи, авторитетні інформагенції, відомі експерти з посиланням на першоджерела.	Анонімне, маловідоме або сумнівне (наприклад, «британські вчені», «джерела в міністерстві», посилання на «сміттєві» сайти).
Заголовок	Нейтральний, інформативний, точно відображає зміст повідомлення.	Клікбейтний, сенсаційний, часто містить знаки оклику, капслок або заклики: «Шок!», «Максимальний репост!».
Емоційне забарвлення	Стримане, позбавлене оціночних суджень. Орієнтоване на раціональне сприйняття фактів.	Насичене емоціями (страх, гнів, надмірна радість). Використовуються слова-тригери для блокування критичного мислення.
Баланс думок	Наявність коментарів кількох сторін конфлікту або незалежних експертів з різними точками зору.	Однобоке подання інформації. Альтернативна думка або ігнорується, або висміюється і дискредитується.
Фактологічна точність	Наводяться конкретні цифри, дати, імена та локації, які можна перевірити через інші незалежні канали.	Розмитість фактів, узагальнення («всі знають», «очевидно»), виривання цитат із контексту, підміна понять.
Візуальний супровід	Фото та відео відповідають події, мають зазначеного автора та дату зйомки.	Використання архівних кадрів, ретушованих фото, дипфейків або відео з інших географічних локацій.
Мета повідомлення	Інформування суспільства про реальний стан справ, освіта, аналіз.	Зміна моделі поведінки аудиторії, провокація паніки, формування ненависті, дестабілізація ситуації.

Джерело: розроблено авторами

і коментарів може використовуватися для цілеспрямованого впливу на громадську думку. Окрему проблему також становить некритичне використання результатів роботи мовних моделей, які інколи генерують неточну або вигадану інформацію.

З огляду на вищезазначені виклики, ми пропонуємо інтегрувати в освітній процес (зокрема, у предмет «Захист України») спеціалізовані модулі з ***ШІ-грамотності***. Зазначимо, що наш підхід базується не на забороні використання ШІ, а на навчанні критичної взаємодії з ним.

Практичний інструментарій має включати *вправи на розпізнавання ШІ-контенту***,** під час виконання яких учні навчаються пошуку аномалій у згенерованих текстах, таких, як надмірна ввічливість, відсутність емоційних відтінків, фактологічні нестиковки, та зображення з неприродною кількістю пальців, порушення законів фізики, артефактів навколо обличчя тощо.

*Важливе значення має формування в учнів аналітичних навичок «Промпт-інжиніринг»***,** що навчають формуванню точних запитів до ШІ, які включають вимогу наведення джерел та критичного аналізу різних точок зору. Це дозволяє трансформувати ШІ з «джерела істини» на інструмент для структурування інформації.

Аналіз етичних дилем також дає можливість учням обговорювати питання авторського права, плагіату та відповідальності за поширення ШІ-генерованого контенту.

Кінцевою метою розвитку медіаграмотності є формування в учнів стійких навичок критичного сприйняття інформації, уміння аналізувати медіаконтент та протидіяти маніпуляціям. Важливим є також розвиток емоційної стійкості, що дозволяє уникати впливу деструктивного інформаційного контенту та приймати виважені рішення в умовах інформаційного перевантаження.

Діагностика результатів освітньої діяльності з забезпечення цифрової та медіаграмотності учнів має здійснюватися не лише через тести, а й через розв'язання *ситуаційних кейсів*. Наприклад, учням пропонується розв'язання конкретної життєвої ситуації: «Ви отримали повідомлення в Telegram від знайомого з проханням терміново позичити гроші. Ваші дії?». Оцінюється не лише правильність відповіді, а й швидкість ідентифікації загрози та алгоритм перевірки.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що в умовах цифровізації суспільства проблема інформаційної та медіабезпеки учнів набуває особливої актуальності. Вона виходить за межі технічних навичок і пов'язана з формуванням критичного мислення та відповідального ставлення до інформації.

Важливою умовою є інтеграція медіаосвіти в різні навчальні дисципліни, зокрема в межах предмета «Захист України», що дозволяє поєднати питання інформаційної безпеки з актуальними суспільними викликами.

Окремої уваги потребує підготовка учнів до взаємодії з технологіями штучного інтелекту, що передбачає розвиток навичок перевірки інформації та усвідомленого використання цифрових інструментів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою критеріїв оцінювання рівня медіабезпеки учнів та вдосконаленням методик її формування в освітньому процесі.

Список літератури:

1. Волошенюк О. В. Медіаосвіта та медіаграмотність : навч. посіб. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2020. 215 с.
2. Найдьонова Л. А. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід : монографія. Київ : Міленіум, 2019. 440 с.
3. Іванов В. Ф. Основи медіаграмотності : підручник. Київ : Знання, 2021. 350 с.
4. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А. Найдьонової, М. М. Слюсаревського. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2016. 16 с.
5. Livingstone S. Media literacy and digital resilience: rethinking the role of the individual in the digital age. London : Routledge, 2018. 184 p.
6. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris : UNESCO, 2013. 192 p.
7. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge : Polity Press, 2003. 219 p.
8. Hobbs R. Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom. Thousand Oaks : Corwin, 2011. 280 p.
9. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Strasbourg : Council of Europe, 2017. 107 p.
10. European Commission. Tackling online disinformation: a European approach. Brussels, 2018. 15 p.

References:

1. Voloshenyuk, O. V. (2020). Mediaosvita ta mediahramotnist [Media education and media literacy]. Academy of Ukrainian Press; Center for Free Press. [in Ukrainian]
2. Naidonova, L. A. (2019). Mediakultura osobystosti: sotsialno-psykholohichnyi pidkhid [Media culture of personality: A socio-psychological approach]. Milenium. [in Ukrainian]
3. Ivanov, V. F. (2021). Osnovy mediahramotnosti [Fundamentals of media literacy]. Znannia. [in Ukrainian]
4. Naidonova, L. A., & Slyusarevskyi, M. M. (Eds.). (2016). Kontseptsiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia) [Concept of media education in Ukraine (new edition)]. Institute of Social and Political Psychology of NAES of Ukraine. [in Ukrainian]
5. Livingstone, S. (2018). Media literacy and digital resilience: Rethinking the role of the individual in the digital age. Routledge.
6. UNESCO. (2013). Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. UNESCO.
7. Buckingham, D. (2003). Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Polity Press.
8. Hobbs, R. (2011). Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom. Corwin.
9. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Council of Europe.
10. European Commission. (2018). Tackling online disinformation: A European approach. European Commission.